

Eş'arî Kelâmında Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk ve Diğer Kelâm Ekolleriyle Mukayesesi

 MUSTAFA AYLANÇ^a

Öz: İslâm'ın yayılmasıyla birlikte yeni kültürlerle karşılaşma, siyasi olaylar, Müslümanların kendi arasında olan savaşları ve çözölemeyen birçok konu neticesinde ortaya çıkan kelâmî problemlere çözüm arayışı Mu'tezile, Eş'arî ve Mâtürîdî kelâm mezheplerinin ortaya çıkışındaki temel unsurları oluşturmuştur. Makale konusu olan "teklîf-i mâ lâ yutâk" yani güç yetmeyen işle kulun mükellef tutulup tutulmayacağı mevzusu birçok mezhep tarafından tartışılmış olup bu konuda izahlarda yapılmıştır. Eş'arîler, Allah'ın kudretine istinaden insanların Allah'ın yaptıklarını kısıtlama imkânının olamayacağını, O'nun mülkünde dilediği gibi hareket edebileceğini, Allah'ın dilerse her şeyi yapabileceğini Allah'ın kulunu güç yetiremeyeceği şeyle mükellef tutabileceğini savunurken Mâtürîdîler ilahi fiillerde bir hikmet ve maslahatın olduğunu bu sebepten ötürü insanların güç yetmeyen işle mükellef tutulamayacağını kabul etmişlerdir. Mu'tezile ise konuya kendilerinin beş temel esasından biri olan adalet anlayışıyla ve temel doktrini olan akılcı yaklaşımla bakarak güç yetmeyen işle teklifin Allah'ın adaletine ters düşeceğinden ve aklen de bunun mümkünâtının olamayacağından hareketle kabul etmemiştir. Bu makalede "teklîf-i mâ lâ yutâk" konusuna başta Eş'arî olmak üzere Mâtürîdî ve Mu'tezile mezheplerinin görüşleri de ele alınarak mukayeseli bir şekilde izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, teklif, fiil, Eş'arî, Mâtürîdî, Mu'tezile.

^a Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Programı
musto.aylanc@gmail.com

Taklîf Mā Lā Yutāq in Ash'arite Theology and Its Comparison with Other Theological Schools

Abstract: With the spread of Islam, the encounter with new cultures, political events, wars among Muslims, and the search for solutions to the theological problems that arose as a result of many unresolved issues constituted the basic elements in the emergence of Mu'tazilite, Ash'arite, and Māturīdī theological sects. The subject of this article, "taklîf-i mā lā yutāq", that is, whether the servant should be held liable for what he is incapable of doing, has been discussed by many sects and explanations have been made on this subject. While the Ash'arites argued that people cannot restrict what God does based on God's power, that He can act as He wishes in His property, that God can do anything if He wishes, and that God can hold His servant responsible for what He cannot afford, the Māturīdīs accepted that there is wisdom and beneficence in divine actions. For this reason, people cannot be held responsible for what they cannot afford. The Mu'tazilites, on the other hand, looked at the issue with their understanding of justice, which is one of their five pillars, and with a rationalist approach, which is their basic doctrine, and rejected the proposition of incapable work because it would be contrary to God's justice and because it is not rationally possible. In this article, the issue of "taklîf mā lā yutāq" has been tried to be explained comparatively by considering the views of Ash'arī, Māturīdī and Mu'tazilite sects.

Keywords: Kalām, proposal, verb, Ash'arī, Māturīdī, Mu'tazila.

Giriş

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli unsurlardan biri de sorumluluklarını bilmesi, kendi fiillerinin sonuçlarına katlanmasıdır. Bu bağlamda baktığımızda Müslümanlar İslâm'ın yayılmasıyla birlikte farklı kültürler ve inançlar ile karşı karşıya kalmıştır. İslâm'ı zararlı inanç akımlarından korumak ve insanları hidayete götürme amacıyla ortaya çıkan kelâm ilmi bizleri en doğru bilgilerle aydınlatmış ve aydınlatmaya da devam edecektir. Kelâm ilmi akli ve naklî dayanaklarla insan ile Allah ilişkisini sağlam bir zemine oturtma gayretindedir. Sarsılmaz bir inanç akidesi için temel oluşturan kelâm ilmi İslâm'ın temel ilim dallarından birisi olmuştur. Kelâm ilminin ortaya çıkışı ve sistemleşmesiyle beraber birçok konu ortaya atılmıştır. Bu konulardan biri olan, “güç yetirilemeyen işle tekliif” yani “teklîf-i mâ lâ yutâk” kelâm ekollerinin önemli konularından birisi haline gelmiştir. Konuyu başta, Eş'ariyye olmak üzere Mâtürîdîyye ve Mu'tezile mezhepleri bağlamında mukayeseli olarak ele alacağız. Mezheplerin konuya dair görüşlerini vermeden evvel bazı kavramların ne olduğunu vermekte yarar vardır.

1. Konuyla İlgili Bazı Kavramlar

1.1. İstîtâat

“Tav” kökünden türemiş olan istitâat, sözlükte “itaat etmek, boyun eğmek” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak “kulun fiili gerçekleştirmesini sağlayan vasıtaları kullanarak ihtiyari fiilleri meydana getirmesini sağlayan güç” şeklinde tanımlanmıştır.¹ İstîtâat bir arazdır, bu arazla canlılar ihtiyari fiiller işleyebilir.² Kelâm'da istitâat hem “fiilin işlenmesini sağlayan vasıtalar” hem de “fiili gerçekleştiren güç” manasında kullanılır. Ayrıca kelâm ilminde istitâat, insanın sorumluluğunu temellendirme açısından önemli yer tutmaktadır. İmam Eş'arî (ö. 324/935-36)'ye göre istitâa

¹ Yusuf Şevki Yavuz, “İstîtâat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001) 23/399-400.

² Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürcani, *et-Ta'rîfât*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 18.

fiilden önce veya sonra mevcut olmayıp fiille beraberdir. Eğer eylem istitâadan sonra olursa o durumda failin fiilini ma'dûm (olmayan) bir kudretle yapmış olacağı iddia edilmiş olur. Hâlbuki kudret arazdır ve fiilden sonra varlığını devam ettiremez, yok olur. Bu sebepten ötürü İmam Eş'arî, insan gücünü sadece fiilin ona nispeti için bir vasıta görmektedir. Ayrıca bir istitâa sadece bir fiil için geçerlidir. Hattâ bir istitâa bir fiilin hem kendisi, hem de zıttı için de geçerli değildir. Yani örneğin insan bir istitâa ile hem iman hem de inkâr edemez. İman istitâasıyla iman edebilir. Küfür istitâasıyla da inkâr edebilir.³

Mu'tezile'ye göre ise insanın fiillerini meydana getirmede gücü vardır. O, bu gücü kullanarak fiillerini ortaya koyar. Bu güç insanda fiilden önce bulunur. Bu güç, insanda sürekli var olan potansiyel bir güçtür. Mu'tezile de gücün ne olduğu hakkında iki görüş ileri sürülmüştür: Bunlardan Bîşr b. Mutemir (ö.210/825) ve ona tabi olanlara ait olan görüşe göre, insandaki güç bedenın, azaların sağlam ve çalışır durumda olmasıdır. Bu haliyle insan, kendi fiillerini işleme potansiyeline sahip bulunmaktadır. Diğer bir görüş ise Ebu'l-Huzeyl el-Allaf (ö.236/850) ve onun düşünce çizgisinde gidenlere ait olan görüştür. Bu görüşe göre; bedenın sağlamlığı ve organların çalışır durumda olmasının yanında bir de bunlara bir gücün eklenmesi gerekir ki, bu güç kalıcı arazdır. Dolayısıyla her iki durumda da istitâa fiilden önce insanda mevcuttur.⁴ Mâtürîdî (ö. 333/944), konuyla ilgili olarak insan kudretini iki kısma ayırmış ve fiilden önceki kudrete "istitâ'atu'l-esbâb ve'l-ahvâl", sonrakine de "istitâ'atu'l-ef'âl" demiştir. Bu yaklaşımıyla Mu'tezile gibi düşünmekle birlikte ikinci kısımdaki istitâ'atın fiille beraber olduğunu kabul etmektedir.⁵

1.2. Teklif

Sözlükte "külfet" mastarından alınan teklif "meşakkat ve yor-

³ Ekrem Uysal, "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Ef'al-i İbâd", *Batman Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, 1/2 (Aralık 2017), 58.

⁴ Uysal, "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Ef'al-i İbâd", 61.

⁵ Ekrem Uysal, "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kesb Nazariyesi", *Batman Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, 2/1 (Haziran 2018), 46.

gunluk" demektir. Kelâmda teklif Allah'ın kulunu güç yetiremeyeceği şeyle mükellef tutup tutmayacağı ile ilgilidir. Teklif muhataba külfeti gerekli kılmaktır.⁶ İslâm'a göre kişinin teklife muhatap olmasının şartı akıllı ve baliğ olmasıdır. Ayrıca teklifin şartı, teklife muhatap olan kimsenin irade ve kudret sahibi olması gerekir.⁷ Emrolunan emrolunduğu şeye kadir olmalıdır ki, kendisine emir ve teklif gerekli olsun.⁸

1.3. Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk

Teklif, bir şeye düşkün olma, bir durumu bir takım güçlülere rağmen üstlenme gibi mânalara gelen "kelef" kökünden türemiştir. "Mâ lâ yutâk" kavramı ise "güç yetirilemeyecek şey" anlamına gelmektedir.⁹ Yani kısaca teklîf-i mâ lâ yutâk, muhataba külfet/zorluk yüklemek bir işi güçlüğüne rağmen üstlenmek, birine yapılması zor olan işi yüklemek gibi anlamlara gelir.¹⁰ İstilahtaki anlamda ise "teklîf-i mâ lâ yutâk", bir kimsenin imtihan amacıyla zor bir işi yerine getirdiği takdirde mükâfat, yerine getirmedeğinde ise ceza ile karşı karşıya kalacağı durumu ifade eder.¹¹ Kulların yapılabilmesi aklen imkânsız olan bir takım işleri yapmakla mükellef tutulması teklîf-i mâ lâ yutâk içine girer. Buna örnek vermek gerekirse, bir kişiden aynı anda fiziki olarak hem burada hem farklı yerde olmasını veya ondan bir tepeyi kaldırmasını istemek gibi durumları verebiliriz.

İnsanın gücünün yetmediği şeyler üç kısma ayrılır: Birinci kısım hem aklen hem de âdeten yapılması imkânsız olan şeylerdir. Örneğin Ahmet'in aynı anda iki ayrı yerde olması gibi. İkinci kısım aslında mümkün olduğu halde olmayacağını Allah'ın bilmesi ve irade etmesi sebebiyle imkânsız olan durumlardır. Ebu Leheb'in iman etmesinin imkânsızlığı gibi. Üçüncü kısımda ise

⁶ Cürcani, *Tarifat*, çev: Arif Erkan, 72.

⁷ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 313-314.

⁸ Ömer Aydın, (ed). *Sistemantik Kelâm*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2007), 194.

⁹ Mustafa Sinanoğlu, "Teklif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XL, 385.

¹⁰ Ekrem Uysal, *Eş'arî Kelâmı*, (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2022), 137.

¹¹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 314.

aklen mümkün fakat âdeten imkânsız olan işler mevcuttur. Örneğin insanın havada vasita olmadan uçuşması, bir cisim yaratmak gibi durumlardır.¹²

2. Kelâm Ekollerinde Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk

2.1. Eş'arîyye

Eş'arîyye ekolünün kurucusu olan Ebu'l-Hasan el- Eş'arî'ye göre teklîf-i mâ lâ yutâk caizdir. Çünkü Allah hayır veya şer, yarar veya zarar her şeyi murâd edebilir. Allah teâla irade edip bildiği gibi kullarının da bilmesini ister. Nitekim O, kaleme emretmiş Levh-i Mahfuz'a yazmıştır. Bu O'nun hükmü olup asla değişikliğe uğramaz. Bu sebepten ötürü teklîf-i mâ lâ yutâk caizdir. Çünkü O'na göre istitâat bir arazdır. Mükellef de teklif anında kadir olmaz. Çünkü mükellef kendisinden istenileni yapma kudretine sahip olan kimsedir. Aslen buna kudreti olmayan kimse için söz konusu mükellefiyeti yüklemek ise imkânsızdır. Böyle bir emirle ilgili nas bile bulunsa hüküm değişmez.¹³

İmam Eş'arî'ye göre Allah'ın kulunu güç yetirilmeyen işle sorumlu tutması mümkündür. Çünkü Allah'a hiçbir şey vacip değildir ve O'nun yaptığı hiçbir şey de çirkin görülmez. O istediğini yapar ve dilediğine hükmeder. O'nun hükmünü engelleyecek kimse de yoktur. Güç yetirilemeyen şey çeşitli mertebelere ayrılır. Bu mertebelerin en aşağısı, Allah'ın gerçekleşmeyeceğini bilmesi yahut irade etmesi veya olmayacağını haber vermesi nedeniyle fiilin imkânsız olmasıdır. Zira böylesi bir fiile, hâdis kudret taalluk edemez. Çünkü hadis kudret, fiilden önce değil fiille birlikte ve iki zıddta taalluk etmez. Bu görüşün aksine İmam Eş'arî'ye göre iki zıttan her birine var olduğu esnada başlı başına bir kudret taalluk eder. Bundan dolayı bununla mükellef tutmak caizdir hatta icmâyla vakidir. Aksi halde isyankâr kimse kâfir ve fâsık iken imanla ve büyük günahları terk etmekle mükellef olmazdı. Hatta emredileni terk eden kimse kesinlikle asi olmazdı. Oysa bunun yanlışlı-

¹² Sa'deddin et-Taftazani, Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi, Şerhul Akaid, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1982) 217.

¹³ Ebu'l Feth Muhammed bin Abdilkerim eş-Şehristani, el- Milet ve'n-Nihal (Beyrut: Dar'ul-Kutubu'l-İlmiyye, 1413/1992), 83-84.

ğî dinde zorunlu olarak bilinir. Mertebelerin en üstü ise bizzat mefhumu nedeniyle imkânsız olmasıdır. Buna örnek, iki zıttın bir araya gelmesi, hakikâtlerin dönüştürülmesi, kadimin yok edilmesidir. Bununla mükellef tutmanın imkânı ise onun tasavvurunun bir uzantısıdır. Güç yetirilemeyen şeyin orta mertebesi, hadis kudretin âdeten ona taalluk etmemesidir. Bu, cisimlerin yaratılması gibi ister hadis kudretin taalluk ettiğî cinsten olmadığı için bizzat mefhumu nedeniyle hâdis kudretin ona taalluk etmesi imkânsız olsun çünkü hâdis kudret, kesinlikle cevherlerin yaratılmasına taalluk etmez isterse dağî kaldırmak ve göğî uçmak gibi hâdis kudretin taalluk ettiğî cinsten olmakla birlikte onun taalluk etmediğî türden veya sınıftan olduğı için mefhumu nedeniyle imkânsız olmasın fark etmez.¹⁴ Eş'arî'ye göre teklifin geçerli olabilmesi için teklife muhatap kişinin teklifi gerçekleştirebilecek kadar sağlıklı ve o fiili gerçekleştirebilecek kadar bilgisinin olması da gerekir. Eş'arîlerde belirgin olan Allah'ın kudreti olduğundan dolayıdır ki teklîf-i mâ lâ yutâk caizdir. Sonuç olarak güç yetmeyen işle teklif, ihtiyârî fiillerde gerçekleşen durumlarda gerçekleşmektedir.¹⁵

Eş'ariyye mezhebi teklîf-i mâ lâ yutâk'ın cevazlığını delillendirirken ayrıca teklifi, li aynihi muhal (gerçekleşmesi kendisi sebebiyle imkânsız olan) ve li gayrihi muhal (gerçekleşmesi kendinden değil farklı bir sebepten ötürü imkânsız olan) şeklinde bir ayrım yaparak açıklar. Örneğın iki zıt olan şeyin aynı zamanda aynı yerde olması mümkün değildir ki bu li aynihidir. Bahsedilen duruma karşın böyle bir zıtlığın dışında nisbi olarak gerçekleşmesi imkânsız görülen bir şeyle insanın sorumlu tutulması ise caizdir¹⁶.

Eş'arîler'in Allah tasavvurlarında kudret ve mutlaklık daha belirleyici olduğundan, Allah'ın kullarına gücünün yetmeyeceğî

¹⁴ Seyyid Şerif Cürcani, Şerhul Mevakıf, çev. Ömer Türker, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 3/346-349.

¹⁵ Mehmet Saffet Sarıkaya-Mehmet Ümit(ed). İslâm Mezhepleri Tarihi, (Ankara: Nobel Yayınları 2021), 263-264.

¹⁶ Canan Üzel "Mu'tezile ve Eş'arî Mezheplerinin Kulun Sorumluluğû Bağlamında İnsan Filleri ve Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk Mukayesesi", Ağrı İslâmî İlimler Dergisi (AGİİD), 2022 (10), 119.

şeyleri yükleyebileceğini söylemişlerdir. Bunun sebebi “Allah mülkünde dilediği gibi hareket eder, mülk O’nundur ve kimseye hesap vermez” ilkelerinden gelmektedir. Eş’arîler bu meseleyi ilahi ilmin değişmeyeceği noktasından bakarlar. Allah, iman etmeyeceğini bildiği halde Ebu Leheb’e iman etmesini emretmiştir. Bu teklif caizdir. Diğer bir delil nakli bir delildir: Yüce Allah Bakara suresi 31. Ayetinde geçtiği üzere “(Meleklerle) eğer sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildiriniz” ayetiyle meleklerle bilgileri olmadıkları halde isimleri saymaları emredilmiştir. Bu güç yetirelemeyeni tekliftir.¹⁷ Birçok ayette de Allah güç yetiremeyeceğimiz şeylerden kendisine sığınmamızı istemiş ve nihayetinde “Ey Rab-bimiz! Güç yetiremeyeceğimiz şeyleri bize yükleme!”¹⁸ ayeti bunun bir göstergesi olarak dualarımızda yer edinmiştir. Eğer Allah’ın kullarına gücü yetmeyeceği şeyleri yüklemesi mümkün olmasa idi bu gibi şeylerden Allah’a sığınmamız anlamsız olurdu. Bir başka örnekte de “İsteseniz de eşleriniz arasında adaletle davranmak elinizde değildir”¹⁹ ayetinde erkeklerin eşleri arasında tam olarak adaleti sağlayamayacağını bildiği halde adaletli olmalarını emretmiştir.²⁰

Bu bağlamda İmam Eş’arî, diğer kelâmî konularda da olduğu gibi hadiseye ilahi kudret temelli bakmıştır. İmam Eş’arî, “kudret” kavramını sadece Allah’a özgü bir kavram olarak kullanmıştır. Bunun yerine kullar için “istitâa” kavramını kullanır. Acz kavramını, kudretin değil istitâanın zıddı olarak görür. Yani “mutlak anlamda kudret sahibi olan bir varlık için acziyet tasavvur edilemez” prensibinden hareket eder. Bu nedenle de Allah’ın gücü yeter mi sorusuna ne olursa olsun evet gücü yeter cevabını verir. Bu konuda mükellif olan Allah için herhangi bir aczin söz konusu olamayacağını savunur. Aczin, istitâa sahibi olan kul için ancak söz konusu olabileceğini ifade eder. Allah kendi mülkünde

¹⁷ Mustafa Özgen, Eş’arî ve Mâtürîdî Mezhepleri Arasındaki Görüş Farkları, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 80-81.

¹⁸ el-Bakara, 2/286.

¹⁹ En-Nisa 4/129.

²⁰ Adnan Kara, İzah-ı Akaid ve Nazmu’l Feraid Tercümesi ve Değerlendirmesi, (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2017), 77-78.

istediğini yapan ve kendi mülkünde her şeye güç yetirendir. O, Allah'ın bu gücünü sınırlandıracak hiçbir söylem veya görüş kabul edilemez anlayışından hareket ederek, teklif konusunda Allah'ın yapamayacağı bir şey yoktur der. Dolayısıyla teklîf-i mâ lâ yutâk'ı caiz görerek Allah'ın kulu güç yetiremeyeceği bir şeyle mükellef kılabilceği görüşünü savunur. Ayrıca "Allah dileseydi hiç kimseyi mükellef olarak tutmayabilirdi" görüşünü de savunur. Allah ahirette çocuklara azap eder mi? denilse isterse eder der, bunu yaptığı halde O yine de adildir.

Zira Eş'arî'nin bu düşüncesi üç kardeş meselesinde de kendisini bariz bir şekilde göstermiştir. Nitekim O Mu'tezile'nin adalet prensibinin sonucu olarak Allah'ın kuluna en güzelini en iyisini yaratmasının Allah'a vâcip olduğu görüşünden hareketle bu görüşe karşı çıkmıştır. Çünkü Eş'arî Allah'a hiçbir şeyin vâcip olmayacağını savunur. Bu görüşünü de savunmak için ihve-i selâse denilen hayali bir üç kardeş meselesini ortaya atmıştır ve hocası Ebû Ali el-Cübbâî'ye biri mümin, diğeri kâfir, üçüncüsü de henüz çocukken ölen üç kardeş hakkındaki kanaatini sormuştur. Cübbâî'nin birincisinin cennete, ikincisinin cehenneme konulacağı, üçüncüsünün ise azaptan kurtulmakla birlikte cennete giremeyeceği şeklinde cevap vermesi üzerine Eş'arî üçüncü kardeşin şöyle itiraz edebileceğini söylemiştir: "Rabbim! Bana ömür verseydin de sana iman ve itaat ederek yaşasaydım ve cennete girseydim. Benim için en uygun olanı yapman gerekirdi." Cübbâî, bu itirazı Allah'ın söz konusu çocuk için en uygun olanı yarattığını, zira yaşadığı takdirde âsi olup cehenneme gireceğini söylemek suretiyle cevaplamışsa da Eş'arî bu çözümün kâfir olan kardeşe uygun düşmediğini hatırlatmış ve kendisinden tatminkâr bir cevap alamadığını ifade etmiştir.²¹ Allah'ın müminleri ebedi cehenneme kâfirleri de cennetlerine koyması kötü değildir. Bunları söyledikten sonra Eş'arî, ancak Allah böyle bir şey yapmaz. Çünkü o bizlere kâfirlerin cezalandırılacağını haber vermiştir. O'nun verdiği haberde

²¹ Mehmet Bulut, "İhve-i Selâse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000)22/6-7.

yalancı olması caiz değildir der. Eş'arîler, güç yetirilmeyen şeyle sorumlu tutmanın caiz oluşunu, kudretin aynı anda iki zıt fiil için geçerli olmamasına dayandırmaktadırlar. Eş'arîliğin savunucularından olan Cüveyni (ö. 478/1085)'ye göre güç yetirilmeyen bir şeyle sorumlu tutmak, aklen mümkündür, imkânsız değildir. Ona göre, abes olan bir şeyin caiz olduğunu gösteren delil, oturuyor iken, ayağa kalkması emredilen kimsenin varlığıdır. Ona göre oturan kimse, o anda ayağa kalkmaya kadir değildir. Fakat buna rağmen ona kadir olmadan önce ayağa kalkmakla emredilmiştir. Otururken ayağa kalkmaya kadir olması imkânsız olduğu halde onunla emrolunması imkânsızın teklif edilebileceğine delildir.²²

İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) teklif kapsamına giren fiiller için bazı şartları gerekli görmüştür. Bu şartlar; fiilin meydana gelmesinin mümkün olması, kulun iradesiyle fiilin yapılmasının uygun olması, emredilen fiilin ya akıl ya da nasla bilinir olması ve fiilin vukuunun irade sebebiyle taat olarak gerçekleşmesidir. Gazali bu şartlar oluşursa teklîf-i mâ lâ yutâk'ı mümkün görmüştür.

Özetle Eş'arî mezhebinin teklîf-i mâ lâ yutâk görüşü yükümlülüklerin insan gücü ve bilgisi ölçü alınarak değil, Allah'ın irade ve isteği ölçü alınarak belirlenmektedir. Buradaki temel kaygı, herhangi bir sınırlandırma ve koşuldan bağımsız olarak mutlak kudret ve irade sahibi Allah'ın otoritesini tesis etmek olduğundan, ona hiçbir şeyin zorunlu olmaması ve onun dilediğini yapan mutlak bir varlık olarak tanımlanmasının gerektiğidir. İnsanoğlunun yaratıcıya ilişkin belirlenimlerinin, tanımlamalarının doğru olmadığını savunan Eş'arîlik çizgisi, Yaratıcının fiillerini dış nedenlerden dolayı iyi ya da kötü olarak belirlemenin hiç bir şekilde doğru olmadığını savunmaktadır. Eş'arî ilahi fiiller için hiçbir sınır çizilemeyeceğini ifade etmekle birlikte *"Göklerde ve yerde olanlar kimindir? diye sor De ki: Allah'ındır. O, kendi üzerine rahmeti yazmıştır"*²³ ayeti Allah'ın kullarına karşı sevgi ve merhametle muamele etme-

²² Mustafa Bozkurt, "Eş'arî ve Kādî Abdülcebbar'ın Teklif Konusundaki Görüşlerinin Mukayesesi", Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu, ed. Cemalettin Erdemci- Fadıl Aygün, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 1/155.

²³ En'am 6/12

sini kendisine gerekli kılması, kendisini kayıt altına alması Ehl-i sünnet'in "vucub minellah" anlayışına tekabül ettiği söylenebilir. Eş'arîlere göre mülkünde tek yetkili olan ve sorgulanamaz bir konumda bulunan Allah, kullarına istediği teklifte bulunabilir. Bu O'nun irade, hikmet ve adaletine aykırı olmaz. Zira mülk sahibi, mülkünde istediği gibi tasarruf eder ve bunda herhangi bir zulüm bulunmaz. Eş'arî yaklaşıma göre, mülk sahibi mutlak bir varlığın herhangi bir gerekçeyle sınırlandırılmasını düşünmek kabul edilemez. Bu onların uluhiyet anlayışlarına aykırıdır. Bu nedenle onlara göre Allah'tan gelen her şey iyi ve adildir.²⁴

2.2. Mâtürîdiyye

Mâtürîdî âlimlerine göre güç yetmeyen işle teklif caiz değildir. Teklife cevaz vermemelerinin sebebi şudur ki; teklif, yapıldığında sevap yapılmadığında ise azap getirecek durumlarda olur. Bu da yapılması mümkün olan hususta olur. Yapılması imkânsız olan durumlarda değildir. Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz ayetinde de açıktır ki güç yetmeyen işle teklif vâki değildir. Bakara 31. Ayetteki meleklerle isimleri haber verin emri emredileni gerçekleştirmek için değildir. Bu emir onların acizliklerini ortaya koymak içindir. Mâtürîdî âlimlerine göre oluşan olaylarda ve durumlarda hikmet aranır burada ki durum hikmetten uzaktır. Güç yetmeyen işle teklifin bir faydası olmalıdır ki zaten Allah'ın fiillerinde hikmet ve fayda vardır. Yapılması imkânsız olan bir şeyi yaparsan sevap vereceğim demenin herhangi bir hikmetinin olmadığını savunurlar. Mâtürîdîler teklîf-i mâ lâ yutâk konusuna Allah'ın hikmet sıfatı penceresinden bakmışlardır. Yani onlara göre Allah'ın fiillerinde bir hikmet vardır. Bu sebepten ötürü insana gücünün üstünde olan bir işle teklif, imkânsız olan bir şeyin istenmek olduğundan anlamsızdır. Mâtürîdîler'e göre teklif, kul tarafından yapıldığında sevap kazanılan, yapılmadığında ceza gerektiren hususlarda düşünülür. İmam Mâtürîdî'ye göre güçten yoksun bırakılan kişinin mükellef tutulması aklen tutarsız-

²⁴ Abdulsasır Süt, "İlahi Teklifin Ahlaki ve Kelâm Arka Planı: Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk Örneği" Mukaddime, 2015, 6(2) 305.

dır. Ayrıca bu âlemde bunun örneğinin de olmadığını iddia etmiştir.²⁵

Mâtürîdîler Eş'ariler gibi düşünmeyip aksine Allah'ın insana gücünün yetmediği işi teklif etmeyeceğini savunurlar. İster imkânsız olan bir şey olsun, iki zıddın bir araya getirilmesi gibi isterse aslında mümkün olan ancak insanın imkânı dışında olan bir şey olsun bir cismi ortaya çıkarmak gibi bir şeyle Allah insanı sorumlu tutmaz. Allah kimseye gücünün yetmediği bir şeyi teklif etmez. Ayette de buyrulduğu için gücünün yetmeyeceği işle mükellefin olamayacağı hususunda Mâtürîdî mezhebinde ittifak vardır. Bakara 286. Ayetinde geçen yükleme kelimesinden maksat teklif değildir. Asıl amaç takat getirilemeyecek kıtlık, hastalık gibi arızı şeylerin getirilmesidir.²⁶

Teftâzânî (ö. 792/1390) teklîf-i mâ lâ yutâk konusunu ve imkânını şöyle izah etmektedir: Birçok muhakkik, zatı bakımından imkânsız olan iki zıddı birleştirmek gibi şeylerin teklifini caiz görmüşlerdir. Örneğin Ebu Leheb Hz. Peygamber'in getirdiği şeylere inanmakla mükelleftir ki o şeylerin içinde kendisinin inanmayacağı hususu da vardır. Yani O kesinlikle inanmayacağına inanmakla emrolunmuştur. Bu ise iki zıddı birleştirmektir. Mükellef olduğu şey imanı elde etmektir ki bu şey zatında mümkündür. Fakat ilm-i ilahide aksi sabit olduğundan ve bu haber verildiğinden imkânsızdır. Yahut Ebu Leheb kendisi hakkında haber verilen şey dışındaki hususlarda imanla mükelleftir. Güç yetirilemeyecek şeyin teklifi meselesindeki tartışma noktası, cisimler yaratmak gibi zatında mümkün olan fakat kulun kudretinin hiçbir şekilde taalluk etmediği veya göğe yükselme gibi kulun kudretinin âdeten taalluk etmediği fiillerdir. Yoksa iki zıddı birleştirme gibi zatı bakımından imkânsızın teklifi meselesinde tartışma yoktur. Zira cumhura göre, bunun teklifi imkânsızdır. Allah Teâla'nın ezeli ilmiyle bilmesi veya olmayacağını haber vermesiyle imkânsız olan şeylerin teklifi-

²⁵ Ebu Mansur el-Mâtürîdî, Kitabü't-Tevhid, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İsam Yayınları, 2017), 403-404.

²⁶ Taftazani, Şerhul Akaid, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1982) 216-217.

finde de tartışma yoktur. Zira ittifakla böyle bir teklif vâkidir. Asıl tartışma bu teklifin imkânıdır. Çünkü vâki olmadığı nassın ve tümevarımın hükmüyle sabittir. Yine bu fiilin yapılma, gerçekleştirilme ve yapmadığında azaba çarptırma kastıyla emredilmeyeceği hususu da böyledir. Yoksa aciz bırakma kasdıyla emretmenin vaki olması ittifakla sabittir. Bu şekilde ortaya çıkmış olur ki güç yetiremeyecek şeylerin teklifinin mümkün olmadığını söyleyenlerin tutundukları “Allah hiçbir nefse gücü yetmeyeceği şeyi yüklemes.” şeklindeki ayet tartışma konusu değildir. Yine bunu mümkün görenlerin tutunduğu “Hadi benzeri bir sure getirin.” şeklindeki ayet de tartışma konusu değildir.²⁷

Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'ye göre Allah, kullarına güçlerinin yetmeyeceği külfetlerde bulunmaz ve onları bilmedikleri şeyler hakkında mükellef tutmaz. Allah kullara, bilmelerine imkân olmayan şeylerden ötürü ceza vermez, bilmedikleri durumlar hususunda sorumlu tutmaz. Allah kulun üzerinde bulunduğu hâli bilir onun bilmediği konulara girmesini arzu etmez. Ona göre Allah inkâr edeni küfür halinde kâfir olarak bilir; daha sonra iman ederse onu iman halinde mümin olarak bilir ve sever. Ebû Hanîfe'ye göre kulun asi olmasına uygun olan kudreti Allah'a itaat ve ibadet işlemesine de elverişlidir. İstîât ne fiilden önce bulunur ne de fiilden sonra. Şayet fiilden önce olsaydı kulun Allah'a ihtiyacı olmazdı ki bu muhaldir. Şayet güç fiilden sonra olsaydı, söz konusu fiil istîât bulunmadan yapılmış olacaktı ki bu da imkânsızdır.²⁸

Mâtürîdî'ye göre, teklîf-i mâ lâ yutâk aklen ve şer'an caiz değildir. Ona göre kulun fiili gerçekleştirebilmesi için sahip olması gereken kudret iki kısımda incelenmiştir. Bunlardan birincisi kulun henüz fiil gerçekleşmeden önce sahip olduğu, söz konusu fiili gerçekleştirebilecek potansiyeldir. İkincisi ise kulun fiil anında sarf ettiği ve fiil anında yaratılan güçtür. Mâtürîdî'ye göre kudret fiilden önce olduğundan kulda fiilden önce var olan bir kudretin

²⁷ Sa'deddin et-Teftazani El mekasıd, çev. İrfan Eyibil, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 598

²⁸ Mikail İpek, “Mâtürîdî Kelâmında Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk”. Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi, Ö1: İslâmî İlimler Özel Sayısı (Ekim 2023), s.40.

fiilleri gerçekleştirme potansiyeli bellidir. Dolayısıyla Allah'ın, ölçüsü ve sınırı belli olan bir kudrete, güç yetiremeyeceği teklifte bulunması caiz değildir. Mâtürîdî, güç yetirilemeyecek teklifin aklen caiz olmamasının sebebi olarak, böyle bir durumun Allah'ın ilim, hikmet, adalet ve kemaline aykırı olmasını göstermektedir.²⁹

Mâtürîdî âlimlerinden Nureddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184) bu konuya sorular ve cevaplar şeklinde açıklık getirmiştir: Yüce Allah Kur'an da: "Ey Rabbimiz takat getiremeyeceğimiz şeyleri bize yüklemeye"²⁶ buyurdu. Eğer teklifi mâ lâ yutâk caiz olmasaydı bu konudan Allah'a sığınmakta caiz olmazdı. Yine Allah'ın meleklerle "eşyanın isimlerini haber verin"²⁷ buyurması da bu çeşittendir. Yüce Allah meleklerin buna güç yetiremeyeceğini bilmekteydi. Demek ki güç yetmeyen işle teklif caizdir. Bu durumu Sâbûnî şöyle açıklamaktadır: Birinci ayette güç yetirilemeyecek şeylerin yükletilmesinden sığınılmaktadır. Allah'ın bir kimseye gücünün yetmeyeceği bir dağı veya duvarı yüklemesi onun da bu sebeple ölmesi caizdir. Fakat kişiyi bir dağı veya duvarı taşımakla mükâfat alacak taşıyamadığında da cezalandıracak şekilde mükellef tutması mümkün görünmemekle birlikte hikmetten de uzak bir durumdur. İkinci bir ayet olan eşyanın isimlerini Allah'ın meleklerden istemesi gerçek mâna da mükellefiyet değil meleklerin aczini ortaya koyma hikmetine yönelik bir hitaptır.³⁰

2.3. Mu'tezile

Mu'tezile'ye göre teklîf-i mâ lâ yutâk aklen ve şer'an caiz değildir. Onlar teklîf-i mâ lâ yutâk'ı çirkin bir durum olarak görürler. Allah'ın çirkin kötü bir durum yaratması da kabul edilemez. Zira Mu'tezile'ye göre mümkünsüz olan bir fiilin gerçekleşmesini istemenin akli hiçbir dayanağı da yoktur. Ayrıca güç yetmeyen şeyle teklif, Allah açısından kötü olduğu için Allah'ın hikmetine adaletine uygun olmaz. Mu'tezili âlimler güç yetmeyen işle teklifin insanın yaratılma amacına ters düştüğünü savunduklarından ötürü

²⁹ İpek, "Mâtürîdî Kelâmında Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk", 40

³⁰ Nureddin es-Sabuni, Mâtürîdiyye Akaidi, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 138.

mümkün olmayacağını savunurlar. Mu'tezile'ye göre Allah mutlak iyidir. İyi olan bir yaratıcı da asla kötü bir şey yapmaz. Kula yüklenen gücünün üstünde bir güç Allah'ın iyi olmasına da hâlel getirecektir. Bu durumda güç yetmeyen şeyle teklife Mu'tezile açısından bakarsak bu asla mümkün değildir. Mu'tezile açısından ilahi fiiller kötü olmaktan uzak olduğu için teklîf-i mâ lâ yutâk'ın olacağını düşünmek mümkün değildir. Çünkü Mu'tezile'ye göre yapılan tekliflerde kulun maslahatının bulunması gerekir. Ayrıca Allah'ın adaletinin gereği olarak Allah kullarının aleyhine olabilecek bir şeyi teklif etmez.

Mu'tezile'nin önemli köşe taşı âlimlerinden olan Kādî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) insanın iradesini akli delillerle ispat etme yoluna gitmiştir O, teklîf-i mâ lâ yutâk hususunda şöyle düşünmektedir: Kâfiri imanla mükellef tutmak, teklîf-i mâ lâ yutâk olur. Takât ile kudret aynı şeydir. Kâfir, sadece küfre kâdirdir. Çünkü kendisinden sadece küfür vâki olmuştur. Dolayısıyla kâfirden sadece küfrü işleme kudreti vardır. Bu durumda kâfirin imanla mükellef tutulması, teklîf-i mâ lâ yutâk olur. Bu ise kabihtir. Allah Teâlâ ise, kötü olanı yapmaz. Kâfirin imanla mükellef tutulması, kötülük açısından, âcizin mükellef tutulması gibidir. Bunların her ikisi de imana dair güce sahip olmama konusunda ortaktır. Nitekim âcizin imanla mükellef tutulmasının, onun kudreti dışında bir teklif olduğu için çirkin olduğu açıktır. Bu konuda âcize ortak olanın, teklifinin de kabih olması gerekir. Çünkü başka bir cihetten ayrı olmaları, bu hususta ittifaklarına mani değildir.

İman kudretle yapılır. Âciz kimsede kudret olmadığı gibi, kâfirden de imana kudret yoktur. Böylece ikisinin de teklifin kötülüğünde eşit olmaları vacip olmaktadır. Âcizin imanı kendisinde ona kudret olmaması bilakis imanın zıddının bulunması sebebiyle mümkün değildir. Kâfir de imana kudretinin olmayışı hususunda âcize ortaksa, o halde âciz gibi kâfirin de imanla mükellef tutulmasının güzel olmaması gerekir. Bunu açıklayan ve izah eden şey şudur: Kendisinde tek zıddın bulunması sebebiyle âcizin mükellef tutulması hasen olmadığı halde, kendisinde küfür, küfre kudret, küfrü irade ve küfrü gerektiren iradeyi ortaya koyan kudret şek-

linde dört zıd bulunan kâfirin teklifinin hasen olması daha evladır. Kādî Abdülcebbar cevaben kâfir dilese iman ederdi âcizin ise durumu bu şekilde değildir demişlerdir buna Kādî Abdülcebbar şu cevabı vermiştir: İman, meşiet ve gayr-i memnu oluşla gerçekleşmez. O, sadece kudretle gerçekleştirilir. Kâfire ise bu kudret verilmemiştir. Durum öyle iken, onun mükellef tutulması teklîf-i mâ lâ yutâk olur. Ve böyle bir teklif, âcizin mükellef tutulması düzeyine iner. Her akıllı kişi, bu durumda olan bir kişinin mükellef tutulmasının kabih olduğunu bilir. Böylece söylediklerinin fasid olduğu anlaşılır.³¹ Kādî Abdülcebbar'a göre kudret fiille birlikte değil, fiilden öncedir. Şayet kudret fiilden önce olursa, kâfirin imana kudreti yetmez. Dolayısıyla Allah'ın, ona iman etmeyi emretmesi abes olur. Çünkü Allah kullarını güç yetiremeyecekleri şeylerle mükellef kılmaz. Mu'tezile'ye göre Allah'ın zekâtı sadece nisap miktarı mala sahip olan zenginlere farz kılması, teklîf-i mâ lâ yutâk'ın caiz olmadığını göstermektedir. Zira zekâtın sahih olmasının şartı zengin olmaktır. Aynı şekilde Allah iman etmeye kudreti olmayan kâfire imanı emretmez. Çünkü iman etmeden önce iman etme kudretinin olması gerekmektedir.³²

Kādî Abdülcebbar'a göre şayet insan fiilleri Allah tarafından yaratılıyor olsaydı alet ile yapılan şeyin aynı zamanda alet olmaktan da yapılması gerekirdi. Örneğin aşağı inmek için merdivene, yazı yazmak için parmaklara ihtiyaç duyarız. Bu eylemleri ortaya koyan Allah olsaydı bunlara ihtiyaç olmaksızın bu fiilleri gerçekleştirebilirdik. Eylemlerimiz yüce Allah tarafından yaratılmış olsaydı ortaya çıkan davranışların iyi ve kötü olması Allah'a izafe edilirdi. Böyle bir durum da caiz değildir. Sonuçta kulların eylemlerini yaratan yüce Allah olsaydı Allah'ın insandan istediği teklif geçersiz olurdu.³³

Kādî Abdülcebbar'a göre yüce Allah'ın kullarını güç yetirile-

³¹ Kādî Abdülcebbar Şerhu'l Usulî'l Hamse/ Mu'tezile nin Beş İlkesi, çev. İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019)2/162-172.

³² İpek, "Mâtürîdî Kelâmında Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk", 51.

³³ Üzel "Mu'tezile ve Eş'ari Mezheplerinin Kulun Sorumluluğu Bağlamında İnsan Filleri ve Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk Mukayesesi", 111.

meyen bir şeyle teklif etmesi kesinlikle caiz değildir. Aklı yerinde olan herkes, kötürüm bir hastayı yürümekle, gözleri görmeyen bir âmâyî kitabı doğru bir şekilde okumakla sorumlu tutmanın çirkin olduğunu bilir. Bunun doğruluğunda ısrar eden bir kimse, büyüklenmiş ve zorunlu olarak bilinen şeyleri inkâr etmiştir. Aslında böyle kişilerle tartışma yapılmaz. Kādî Abdülcebbar güç yetirilemeyen şeyden sorumlu tutmanın caiz olduğunu söyleyen Eş'arî'nin Kur'an'dan getirdiği şu delili farklı bir şekilde yorumlar: "Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklerle arz edip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin" dedi. Ayetinde Allah, yapamayacaklarını bildiği halde melekleri eşyanın isimlerini söylemekle teklif etmiştir diyen Eş'arî'ye karşı Kādî Abdülcebbar, bu hitap bir teklif değil, onların acizliğini ortaya koymak amacıyla söylenen bir sözdür Kādî Abdülcebbar yine Kur'an'daki "Rabbimiz bize gücümüzün yetmeyeceği şeyi yükleme" ayetini delil olarak getiren Eş'arî'nin aynı ayetin başında yer alan "Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar" kısmını görmezlikten geldiğini söyler. Allah ne zaman ki, ne istediğini delilleriyle, göstergeleriyle belirtmiş, teklifin diğer şartlarını da tamamlamış, işte ondan sonra insanı mükellef kılmıştır. Bunlar olmaksızın Allah, insanı mükellef tutmaz. Eğer tutarsa teklifin alt yapısını tamamlamadan mükellef tutmuş olur ki, bu mükellefler için güç yetirebilmenin dışında bir olaydır. Allah ise ancak kulun gücünün yettiğini ona teklif eder.

Kādî Abdülcebbar'ın yaklaşımının temelinde Mu'tezile'nin vad void anlayışı bulunmaktadır. Ona göre eğer her türlü zorluğa rağmen insan, teklif edilen şeyi yerine getirmiş ise o zaman Allah'ın o insana sevapla, mükâfatla muamele etmesi gerekir. Yoksa Allah sözünde durmamış, zulmetmiş ve abesle meşgul olmuş olurdu. Teklifin amacının, mükâfata ulaştırmak olduğu dikkate alındığında bunun sonucuna insanın ulaşması gerekmektedir. Teklifi yerine getirmeyen için de aynı şekilde bir cezanın verilmesi gerekmektedir. Kādî Abdülcebbar'ın bu yaklaşımı onun "ilâhî adalet" anlayışının da bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Eğer böyle bir sonuç ile teklife uyan veya uymayan kimseler karşılaş-

mayacak olsa bu Allah'ın adaletine uymazdı.³⁴

İnsan iradesine mutlak bir özgürlük tanıyan Mu'tezile kulun kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu savunmuştur. Nitekim bu görüşü ispat içinde iman ve inkârın insanın istemesine bırakıldığını, herkesin sonucunun kendi eliyle olduğunu söyleyen ayetlere başvurmuştur.³⁵ Ayetlere baktığımızda "Allah kimseyi gücünün yetmediği şeyle sorumlu tutmaz".³⁶ "Allah size kolaylık diler zorluk dilemez".³⁷ gibi ayetler Mu'tezile'nin güçlü delillerinden olmuştur. Hikmet ve adalet bulunmayan bir fiil iyi değildir. Güç yetirilemeyen şeyin teklifinde hikmet ve adalet bulunmadığından iyi olmadığı gibi Allah'a nispet etmekte caiz de değildir.³⁸

Mu'tezile'ye göre, teklifin geçerli olması için mükellefin eylemine güç yetirmesi, bunu yapacak imkâna sahip olması ve eylemin mahiyetini bilmesi gerekir. Bu unsurlardan biri olmadan yapılan teklif, güç yetirilemeyi teklif olur ve böyle bir teklif sahih değildir. Teklifin sahih olması ancak failin fiili gerçekleştirme ve terk edebilme kudretine sahip olmasıyla mümkündür. Teklife muhatap olan insanın övgü ve sevabı hak etmesi için, fiilin, failin irade ve kudretiyle gerçekleşmesi ve fiilde belli yönlerin bulunması gerekir. Şayet teklif edilen eylemde iyi yönler varsa ve fail de bu eylemi gerçekleştiriyorsa sevabı, aksi takdirde cezayı hak eder. Teklif, fiilin ifasına yönelik engellerin kaldırılması ve mükellefin fiillerini kendisine ait irade, kudret ve bilgisiyle gerçekleştirmesi durumunda ahlaki bir nitelik kazanacaktır. Teklif kişinin tercihini kötü ve iyi arasında hiçbir dış etkene maruz kalmadan gerçekleştirmesi durumunda makuliyet kazanır. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse teklifin ahlakî olması, mükellefin herhangi bir zorlama ile karşılaşmaksızın tercihte bulunması ve fiilini yerine getirmesiy-

³⁴ Mustafa Bozkurt, "Eş'arî ve Kâdî Abdülcebbar'ın Teklif Konusundaki Görüşlerinin Mukayesesi", 1/157-162.

³⁵ Üzel "Mu'tezile ve Eş'arî Mezheplerinin Kulun Sorumluluğu Bağlamında İnsan Filleri ve Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk Mukayesesi", 110.

³⁶ el-Bakara 286.

³⁷ el-Bakara 185.

³⁸ Süt, "İlahi Teklifin Ahlaki ve Kelâm Arka Planı: Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk Örneği", 299.

le mümkün olabilir. Yazı yazma bilgi ve kudretine sahip olmayan birisinden yazı yazmasını istemek ne kadar akla ve gerçeğe aykırı ise Allah'ın yükümlü tuttuğu insanı, hakikati anlama yetisiyle doğru veya yanlış tercih etme iradesiyle ve tercihini meydana getirecek kudretle donatmaksızın imtihana tabi tutması da o kadar akla ve gerçeğe aykırıdır. Allah'ın akla ve gerçeğe aykırı işler yapması düşünülemeyeceğinden, teklifin de imkân dâhilinde olmaması düşünülemez. Varlıklar içerisinde teklife muhatap olan insanoğlu, Allah'ın kendisine vermiş olduğu imkân ve lütuf ile imtihan sahasına çıkmıştır. Mu'tezili anlayışa göre bir fiilin sıhhatini, başka bir ifadeyle ahlakiliğini sağlayan koşulları; failde fiile yönelme iradesi bilgi ve zan gibi yönlendirici bir nedenin bulunması, failin fiilde bulunma yeterliliğine ve gücüne sahip olması kudret/istitâat ve fiili gerçekleştirmeye engel bir durumun olmaması şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu değerlendirmelerinden, teklifi makul ve ahlaki kılan hususun, insanın sahip olduğu bilgi, güç, irade gibi yetilerin, herhangi bir engel ile karşılaşmaksızın özgürce kullanabilmesi olduğu anlaşılmaktadır. İnsanın eylemlerine değer katan ve onu ahlaki değerlendirmeye tabi tutan sahip olduğu bu niteliklerdir. İnsan eylemlerinin bilgi, güç ve iradede bağımsız değerlendirilmesi teklifin ahlaki temelini ortadan kaldırır.³⁹

Sonuç

Fetihler ile beraber İslâmiyetin yayılması ve genişlemesi birtakım problemleri de ortaya çıkarmıştır. Müslümanların imanını güçlendirmek ve ortaya çıkan problemleri akli ve nakli uzlaştıarak çözmeye çalışan bir ilim gerekmiş ve bu ilimde kelâm olmuştur. Ortaya atılan birçok problemlerden biri de teklîf-i mâ lâ yutâk yani güç yetmeyen işle teklif meselesi olmuştur.

Kelâm âlimleri arasında teklîf-i mâ lâ yutâk ile ilgili oluşan tartışmalar, teklifin vuku bulduğuna ilişkin değil aklen caiz olup olmadığına ilişkindir. Âlimler teklîf-i mâ lâ yutâk ile ilgili farklı

³⁹ Süt, "İlahi Teklifin Ahlaki ve Kelâm Arka Planı: Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk Örneği", 289-290.

görüşler söylemiştir. Haddi zatında mümkün olup da başka nedenlerden dolayı muhal olan teklifi aklen caiz ama haddi zatında mümkün olmayanı ise caiz görmemişlerdir.⁴⁰

İtikadi mezhepler güç yetirilemeyen işle teklif hususunda bir takım farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bu mezhepler Allah'ın zatını korumak ve yüceltmek gayesinden ödün vermeden kendi dayanakları ve görüşleriyle konuyu ele almaya çalışmışlardır. Mezheplere baktığımızda: Eş'arîler, teklîf-i mâ lâ yutâk'ın aklen caiz olduğunu, Allah'ın kudretinin sonucu olarak mülkünde dile-diği gibi hareket edebileceğini, O'nun sınırlanamayacağını istediğini yapabileceğini savunmuşlardır. Eş'arîleri böyle düşünmeye sevk eden şeyin Allah'ın kudret sıfatına bir halel getirileceği endişesi olduğundan olsa gerektir. Nitekim O Kâdir-i mutlak olan Alahtır ki neye ol derse oluverir. Mâtürîdîler ise ilahi fiillerde bir hikmet ve maslahatın bulunduğu inanmış ve yüce Allah'ın hikmetsiz bir iş yapmayacağını savunmuşlardır. Matürîdîlere göre teklîf-i mâ lâ yutâk'ta insan açısından herhangi bir hikmet, ve maslahat bulunmamaktadır. Hikmetin olmadığı yerde teklîf-i mâ lâ yutâk/güç yetmeyen işle teklif tabii olarak mümkün görünmemekte ve cevaz verilmemektedir. Mu'tezile mezhebine baktığımızda ise güç yetmeyen işle teklifin insanın yaratılma amacına ters düştüğünü, teklifte bir meşakkatin bulunduğunu ve bu meşakkatin insanın gücünü aşan durum olduğunu, bunun da Allah'ın ilahi adalet ilkesine ters düştüğünü böyle bir durumun söz konusu olamayacağını savunmuşlardır. Eş'arîlerin daha çok nakli Matürîdîlerin hem nakli hem akli kullanması ve son olarak Mu'tezile'nin ise akli temel alması doğal olarak bu konuda farklı görüşlerin öne çıkmasına sebebiyet vermiştir. Sonuç olarak üç mezhep ekolü de kendi sistemsel düşünceleri gereği birçok görüş ileri sürmüştür. Ekoller Kendi ilkelerinden ödün vermeden konuyu temellendirmeye çalışmışlardır.

⁴⁰ Süt, "İlahi Teklifin Ahlaki ve Kelâm Arka Planı: Teklif-i Mâ Lâ Yutâk Örneği", 305.

Kaynaklar

- Ahmed, Kâdî Abdulcebbar. Şerhu'l-Uşûli'l-ğamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi). II. Cilt. çev. İlyas Çelebi. PDF: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Aydın, Ömer. (ed). *Sistematiik Kelâm*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Baskı, 2007.
- Bulut, Mehmet. "İhve-i Selâse", TDV İslâm Ansiklopedisi, XXII./6-7.
- Bozkurt, Mustafa. "Eş'arî ve Kadî Abdülcebbar'ın Teklif Konusundaki Görüşlerinin Mukayesesi", Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu, ed. Cemalettin Erdemci- Fadıl Ayğın, 1/151-166. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. Şerhu'l-Mevâkıf. çev. Ömer Türker. PDF: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. et-Ta'rifât. Çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- İpek, Mikail. "Mâtürîdi Kelâmında Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk". Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi, Ö1: İslâmî İlimler Özel Sayısı (Ekim 2023), 31-63.
- Kara, Adnan. İzahu'l- Akaid ve Nazmu'l Feraid Tercümesi ve Değerlendirmesi, Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2017.
- Mâtürîdi, Ebu'l Mansur. Kitabü't-Tevhit, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara: İsam Yayınları, IX. Basım, 2017.
- Özgen, Mustafa. *Eş'arî ve Mâtürîdi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farkları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 1992.
- Sabuni, Nureddin. *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, XX. Basım, 2021.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet-Ümit, Mehmet. İslâm Mezhepleri Tarihi, Ankara: Nobel Yayınları, III. Basım, 2021.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Teklif", TDV İslâm Ansiklopedisi, XL/385-387.
- Süt, Abdulnasır. "İlahi Teklifin Ahlaki ve Kelâm Arka Planı: Teklîf-i Mâ

- Lâ Yutâk Örneği", *Mukaddime*, , 6(2), 283-308.
- Şehristânî, Ebu Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebi Bekr Ahmed. el-Milel ve'n-nihal, Beyrut: Dar'ul-Kutubu'l-İlmiyye, 1992.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi, Şerhul Akaid, çev. Süleyman Uludağ, II. Basım 1982.
- Teftâzânî, Sa'dettin. el-Maķāşid. çev. İrfan Eyibil.PDF: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. Kelâm Terimleri Sözlüğü. İstanbul: İsam Yayınları, 2015
- Uysal, Ekrem. "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye göre Ef'al-i İbâd", *Batman Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, 1/2 (Aralık 2017), 55-67.
- Uysal, Ekrem. "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye göre Kesb Nazariyesi", *Batman Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, 2/1 (Haziran 2018), 39-51.
- Uysal, Ekrem. Eş'arî Kelâmı, Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Üzel, Canan. "Mu'tezile ve Eş'arî Mezheplerinin Kulun Sorumluluğu Bağlamında İnsan Filleri ve Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk Mukayesesi", *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)*, 2022 (10), 104- 122.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İstitaat", TDV İslâm Ansiklopedisi, XXIII./399-400.